

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА СТАДІЇ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність дослідження. Правова держава характеризується не тільки недопущенням порушень законодавства, прав і свобод людини, а ще й створенням відповідних гарантій для відновлення цих прав. Як гарантії забезпечення захисту прав та свобод громадян України в процесі цивільного судочинства виступають правові норми із забезпечення апеляційного оскарження (повністю або частково) рішень суду першої інстанції. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України в апеляційній скаргі має бути зазначено, в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення чи ухвали. Серед таких підстав зазначені неповнота та (або) неправильність встановлення обставин, які мають значення для справи; неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин; нові обставини проти доказів, використаних судом першої інстанції, тощо. Таким чином, підстави для подання ЦПК суттєво розширилися, оскільки за діючим ЦПК на них мають право особи, що не брали участі у справі, але стосовно яких суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Багато питань, пов'язаних із застосуванням у цивільному процесі такого засобу доказування, як експертиза, свідчить про наявність ряду складних і багатозначних питань, що потребують додаткового дослідження та вирішення. Це стосується, передусім, уточнень, підстав призначення судової експертизи, строків її проведення та оплати, порядку виклику в суд експерта з метою надання роз'яснень тощо.

Мета статті — розглянути питання, пов'язані з проблемами призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження. Судова експертиза покликана своїми спеціальними методами, прийомами та засобами сприяти встановленню обставин, що мають значення для справи. Тому невідповідно судовою експертизою є одним із правових інститутів, який зазнав істотних змін у зв'язку з оновленням цивільного процесуального законодавства, яким врегульовано порядок призначення та проведення судової експертизи, визначено процесуальний статус експерта, висвітлено особливості дослідження висновку експерта та інше. Метою статті є дослідження особливостей інституту судової експертизи в науці цивільного процесуального права та його роль при вирішенні судами цивільних спорів. Водночас метою є не визначення основних термінів та понять, що стосуються предмета дослідження, а висвітлення теми через призму сучасного стану науки та практики цивільного процесу, об'єктивності та суб'єктивності судової експертизи як виду доказування в цивільному процесі та її ролі в оцінці наявних у справі доказів.

У загальній системі засобів доказування судово експертиза займає одне з найважливіших місць. Оскільки висновок експерта є одним із джерел доказів у цивільній справі і саме як джерело доказів може мати суттєве значення для встановлення фактичних даних та обставин справи, що потребують застосування спеціальних знань, розглянемо проблеми призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження [1].

Стадія апеляційного провадження з'явилася у законодавстві України після прийняття пакету законів, якими проведено «малу судову реформу» — до цього часу розгляд оскарження рішень районних (міських) судів здійснювався у касаційному порядку обласними судами. В цьому зв'язку має сенс розглянути питання судової експертизи, яким приділялася певна увага науковців, зокрема у цивільному процесі. Ще у 1961 р. Р. Ланцман та М. Любарський зазначили, що питання, пов'язані з криміналістичною експертизою у цивільному процесі, недостатньо висвітлені у спеціальній літературі, та акцентували увагу на відсутності будь-яких праць монографічного характеру з цього приводу. У своїй статті вони торкнулися специфіки призначення експертизи на стадії підготовки цивільної справи до слухання одноособово суддею та складом суду, зробили аналіз видів, об'єктів та завдань досліджень. До найчастіше досліджуваних криміналістичною експертизою об'єктів вони віднесли заповіти, свідоцтва про народження, записи в актах громадянського стану, договори купівлі-продажу, відомості на видачу заробітної платні, акти, накладні, розписки, постанови про накладення штрафів, довідки, касові ордери, поштові переклади тощо. Виходячи з цього, вони окреслили й коло експертиз, що призначаються по цивільних справах (почеркознавчі, техніко-криміналістичні, судово-хімічні дослідження документів, ідентифікація особи за рисами зовнішності тощо).

Розглядаючи питання про ініціативу експерта при проведенні експертизи по цивільних справах, В. Б. Федосеева підкреслювала, що у процесі розгляду цивільних справ документи часто бувають єдиним засобом встановлення тих чи інших фактів, тому при сумнівах у дійсності документа, поданого як доказ, судові необхідно мати висновок експерта [2].

Із плином часу оприлюднено ряд досліджень науковців (у тому числі й монографічного характеру) щодо застосування криміналістичної тактики у цивільному процесі та інших питань судової експертизи у цивільному судочинстві. До загальних проблем сьогодення можна віднести такі: необхідність удосконалення правової регламентації призначення та проведення судової експертизи у цивільному процесі, розроблення тактичних прийомів та принципів процесуальної їх обумовленості, рекомендацій з підготовки матеріалів для проведення експертизи, оціночної діяльності суддів при використанні висновків експертів.

Аналіз цивільних справ виявив випадки, коли з причин неправильної підготовки судами (суддями) матеріалів для проведення експертизи експертами надсилались повідомлення про неможливість дачі висновку, і, що характерно, експертизи по цих справах у подальшому більше не призначалися, а рішення

судів в касаційному порядку не оскаржувалися. Були виявлені також випадки, коли суди першої інстанції приймали рішення без проведення експертизи щодо виконання підписів тією чи іншою особою. У таких випадках обласні суди при розгляді скарги (на сьогодні належать апеляційним судам) скасовували рішення суду першої інстанції і передавали справу на новий розгляд з рекомендацією щодо призначення експертизи, оскільки суд першої інстанції без достатніх підстав відмовляв у задоволенні клопотань позивачів у проведенні експертизи, не наводячи мотивів.

У виняткових випадках, якщо експертиза є особливо складною або комплексною чи потребує залучення фахівців з інших відомств, установ, організацій, не може бути виконана в зазначені строки, більший строк установлюється за письмовою домовленістю з органом чи особою, яка призначила експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не повинне перевищувати п'яти днів; при складних та найскладніших дослідженнях — десяти днів.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день направлення їх особі або органу, які призначили експертизу. Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, пов'язаних з витребуванням додаткових матеріалів або усуненням інших недоліків, допущених особою або органом, яка призначила експертизу [3].

Експертиза призначається ухвалою суду, де зазначаються: підстави та строк для проведення експертизи; з яких питань потрібні висновки експертів, ім'я експерта або найменування експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; об'єкти, які мають бути досліджені; перелік матеріалів, що передаються для дослідження, а також попередження про відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо експертизу призначено експертам кількох установ, в ухвалі про її призначення зазначається найменування провідної установи, на яку покладається проведення експертизи. Якщо проведення експертизи доручається експертній установі та особі, яка не є працівником цієї установи, провідною визнається експертна установа. Ухвала про призначення експертизи направляється в кожену установу — виконавцю, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження та матеріали справи направляються провідній установі. При визначенні об'єктів та матеріалів, що підлягають направленню на експертизу, суд у необхідних випадках вирішує питання щодо відібрання відповідних зразків. Якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, проінструктувати його про доручене завдання і за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо сформульованих питань. Про вчинен-

ня цих дій повідомляються особи, які беруть участь у справі і які мають право брати участь у їх вчиненні.

Висновок експерта оголошується в судовому засіданні. Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою ставить питання експертові особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим ставить питання експертові позивач і його представник [4].

Розгляд проблем призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження можна провести у трьох аспектах:

- по-перше, це стосується випадків, коли експертиза в суді першої інстанції не проводилася, а при розгляді справи апеляційним судом виникла необхідність у встановленні обставин, що можуть бути з'ясовані лише із застосуванням спеціальних знань, тобто при призначенні та проведенні первинної експертизи;

- по-друге, призначення експертизи апеляційним судом може бути викликане неповнотою та неясністю висновків експертизи, виконаної під час провадження справи у суді першої інстанції, зокрема, вбачаються підстави для призначення додаткової експертизи, яка доручається тому самому або іншому експертові (експертам);

- по-третє, призначення експертизи судом апеляційної інстанції може бути мотивоване тим, що висновок експерти в суді першої інстанції визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності. У такому разі апеляційним судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові (експертам).

Наведені підходи базуються на нормах ЦПК та практиці призначення і проведення судових експертиз у цивільному процесі.

Відповідно до норм цивільного процесуального законодавства кожна сторона на повинна донести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. У той же час чинним законодавством не передбачено випадків обов'язкового проведення експертизи для встановлення фактів та обставин справи [5].

У ЦПК міститься норма (ст. 145), відповідно до якої призначення експертизи є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами або хоча б однією із сторін, якщо у справі необхідно встановити: характер і ступінь ушкодження здоров'я; психічний стан особи; вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати. Таким чином, із набранням чинності ЦПК питання призначення експертизи дістали більш чітке регулювання. Однак факт призначення експертизи ще не свідчить про те, що вона буде проведеною. І причин цього — декілька. Відповідно до вимог ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» витрати на проведення судових експертиз науково-дослідними установами Міністерства юстиції України у цивільних справах відшкодовуються у порядку, передбаченому чинним законодавством. Оплата експертизи в цивільній справі провадиться за раху-

нок сторони, яка порушила відповідне клопотання. Якщо експертиза признається за клопотанням обох сторін або з ініціативи суду, кошти на її оплату вносяться обома сторонами порівну (ст. 86 ЦПК). У разі несплати стороною (сторонами) вартості експертизи суд скасовує ухвалу про її призначення і розглядає справу на підставі наявних доказів. Це є однією з причин не проведення експертиз як на стадії провадження справи судами першої інстанції, так і на стадії апеляційного провадження. За результатами аналізу статистичної звітності саме несплата сторонами (стороною) вартості робіт з проведення експертизи стала причиною відмови у виконанні досліджень приблизно у 35 % випадків їх призначення.

І все ж головною причиною неможливості виконання судових експертиз на стадії апеляційного провадження є неналежна підготовка матеріалів для їх проведення, що у першу чергу пов'язано з необхідністю удосконалення правової регламентації інституту судової експертизи в цивільному процесі. Зокрема, це стосується необхідності більш чіткого визначення в нормативно-правових актах процедури отримання зразків, правового статусу спеціаліста у цивільному процесі, мотивів та підстав для призначення додаткової та повторної експертизи, прав та обов'язків керівника експертної установи тощо.

Література

1. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.
2. Ємельянова І. Проблеми призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження // Право України. — 2005. — № 8. — С. 3-7.
3. Інструкція Міністерства юстиції України «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» // Офіційний вісник України. — 1998. — № 46. — С. 172, код акта 6348/1998.
4. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. — К.: Істина, 2006. — С. 465.
5. Судова експертиза в цивільному процесі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ж. В. Васильєва-Шаламова; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2009. — 19 с.

Анотація

Ліопол І. М. Проблеми призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження у цивільному процесі. — Стаття.

У статті розглянуті найбільш поширені погляди вчених відносно теоретичного визначення таких понять, як судове доказування і предмет доказування в цивільному процесі України, а також наводяться і аргументуються думки вчених відносно такого дискусійного суб'єкта доказування, як суд, внаслідок чого висловлюється точка зору, що суд не можна виключати з числа суб'єктів доказування. У загальній системі засобів доказування судова експертиза займає одне з найважливіших місць.

Ключові слова: експертиза, стадія, апеляційне провадження, призначення, докази, проведення.

Аннотация

Илиопол И. М. Проблемы назначения и проведения судебной экспертизы на стадии апелляционного производства в гражданском процессе. — Статья.

В статье рассмотрены наиболее распространенные взгляды ученых относительно теоретического определения таких понятий, как судебное доказывание и предмет доказывания в гражданском процессе Украины, а также приводятся и аргументируются мысли ученых относительно такого дискуссионного субъекта доказывания как суд, впоследствии чего высказывается точка зрения, что суд нельзя выключать из числа субъектов доказывания. В общей системе способов доказывания судебная экспертиза занимает одно из самых важных мест.

Ключові слова: экспертиза, стадия, апелляционное производство, доказательства.

Аннотация

Илиопол И. М. The issues of appointing and holding forensic inquiry at the stage of appeal proceedings in civil procedure. — Article.

The article studies the most common opinions of scientists concerning the theoretical definition of such notions as judicial proof and subject of proof in civil procedure of Ukraine. The ideas of scientists concerning such a controversial subject of proof as court are given and reasoned. Due to this, the opinion is expressed that court should not be excluded from the list of subjects of proof. Forensic inquiry is crucial in the general system of manners of proving.

Keywords: inquiry, stage, appeal proceedings, evidence.

УДК 347.921.4:347.965.7(477)

Ю. В. Неклеса

СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ ВТОРИННОЇ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Право на безоплатну правову допомогу є надзвичайно важливою та необхідною гарантією реалізації, захисту та охорони прав та свобод людини і громадянина в Україні. Це право є конституційним, оскільки передбачене Основним Законом. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. На сьогодні проблема реалізації конституційного принципу надання безкоштовної правової допомоги є особливо актуальною, зокрема, у світлі прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року [1]. Незважаючи на те, що Закон прийнятий менше року назад, а окремі його положення взагалі ще не набрали чинності, він зазнав серйозної і, варто відзначити, справедливої критики, як науковцями, так і юристами-практиками.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблемам реалізації права на правову допомогу було присвячено ряд робіт, зокрема її вивченням займалися А. Я. Азаров, О. М. Бандурка, В. Н. Бутилін, Т. В. Варфоломеева, Н. В. Вітрук, Л. Д. Воєводін, Г. А. Гаджієв, С. Ф. Качек'ян, М. В. Коваль, А. Т. Комзюк, В. В. Копейчиков, Ю. А. Коричев, Р. О. Куйбіда, Л. Г. Кучерін,